

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філософських наук Филипович Людмили Олександрівни
на дисертацію Соколовського Олега Леонідовича "Гене́за христологічної
доктрини у християнській теології",
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Релігієзнавчі дослідження христологічної доктрини у християнській теології є надзвичайно актуальними як для науки, так і для релігії, в даному разі для християнства, яке і на індивідуальному, і на спільнотному рівні починається із запитання "Хто такий Ісус Христос?". Різноманітні спроби дати відповідь виливаються у феномен персональної релігійності (християнськості) і у чисельні варіанти доктринальних систем, які акумулюють і народні уявлення про Христа. Зрозуміло, що образ Ісуса Христа в суспільній свідомості історично змінювався, поглиблювався, а теоретичне чи ейдетичне осягнення смислового ядра християнства переживало свою еволюцію.

Культуротворчий фактор генези христологічної доктрини став визначальним для багатьох, в т.ч. і для української духовної традиції. Чи може християнство бути впливовим позитивним фактором для української культурно-суспільної модернізації сьогодення? Це питання суспільної ваги, і для його вирішення важливо усвідомлювати не лише особливості христологічної доктрини в світі та Україні, а знати всю христологічну традицію в її історичному та сучасному різноманітті. Одна з провідних ліній розвитку християнської теології – це історичні трансформації осмислення христологічної доктрини. Змінюється ставлення до світу, переосмислюється христологічна доктрина, даються нові інтерпретації того, як розуміти святість Бога і людини. Відбуваються нові дискусії в християнській теології. Одні теологи концепт христологічної доктрини ще тісніше пов'язують із сакраментальною сферою буття церкви, інші намагаються віднайти специфічні елементи христологічної доктрини в людині та світі. Звичайно, інтерпретації христологічної доктрини – єдина причина для різних кризових тенденцій у сучасному християнському

світі. Очевидно, що релігієзнавче вивчення генези христологічної доктрини у християнській теології минулого і сьогодення – дійсно необхідне. Те, що Олег Соколовський взявся за цю тематику – позитивне явище, яке заслуговує на повне схвалення.

Завдання, яке стояло перед Олегом Соколовським, надзвичайно складне. Щоб дати релігієзнавчо-філософський аналіз різноманіття інтерпретацій христологічної доктрини у християнській теології, не переходячи у царину богослов'я, необхідно віртуозно володіти науковою методологією з виразним акцентом на герменевтику текстів і традицій.

Логіко-композиційна структура дисертації не викликає заперечення, її побудова надає можливість дослідити низку важливих питань, розв'язання яких передбачені метою та завданнями дослідження. Заслужують на увагу чітке визначення об'єкта та предмета дисертаційного дослідження, обґрунтоване формулювання завдань, на основі яких побудовані положення новизни, що виносяться на захист. Застосовуючи цілу низку релігієзнавчих і загальнонаукових методів, докторант переконливо досягає наукової новизни.

Перший розділ дисертаційного дослідження містить взірць чіткого релігієзнавчого розкриття теми, здійсненого на основі величезного масиву правильно підбраної літератури і джерел, в яких виражається особливість доктринальних поглядів на феномен христології Римо-Католицької, Православної та протестантських церков. Відмітимо критичність автора, його вміння виокремлювати головне в працях попередників, чітко відзначаючи досягнення і прогалини в христологічній проблематиці. Це дозволяє підготувати ґрунт для розмаїття підходів до трактування христологічних проблем, які в християнській теології доповнюють та поглиблюють різноманітні аспекти вчення про Ісуса Христа святоотцівської богословської спадщини зокрема, та релігійної філософії загалом, як продукт теологічних трансформацій світоглядних запитів сучасних богословів. Особливо яскраво це виражено із появою новітніх напрямків християнської теології, де христологія визначала вектор осмислення сотеріологічних, антропологічних,

есхатологічних та еклезіологічних концепцій. Навички наукового аналізу, продемонстровані автором у першому розділі, дозволяють нам сміливо стверджувати, що робота отримає вагоме значення у релігієзнавстві.

Другий розділ дисертації систематизує генезу христологічних поглядів у довселенський період, відображених у ранньохристиянських релігійних течіях докетизму, гностицизму та юдеохристиянстві. В руслі цього О.Соколовський розглядає вчення гностиків про спасіння як відображення ідеї дуалістичної філософії, що призвело до заперечення Його людської природи й ототожнення із примарною сутністю. Відмітимо, що в христології гностицизму між божественним Христом (еоном) і людиною Ісусом встановлювався лише зовнішній зв'язок, протиставляючи дві природи: божественну (Христос) і людську (Ісус). У контексті полеміки з гностиками й ебїонітами, О.Соколовський аналізує христологію апостольських мужів, які сповідували віру в Христа як Бога. Дисертант розгортає думку, що "поєднання божественної та людської природи осмислювалося в тісній іпостасній єдності, що сформувало христологічний погляд Христа, як єдину особу Боголюдини. На противагу гностикам, вони не бачили відмінностей між божественним Христом і людиною Ісусом, а поєднання двох сутностей розкривалося в передіснуванні Христа" (с. 127). Це дає змогу авторові визначити в теологічних посланнях апостольських мужів спростовання як ебїонітського адопціонізму, так і гностичного еонізму через утвердження божественної гідності в Особі Христа Спасителя.

Третій розділ дисертації написаний О.Соколовським на межі релігієзнавства та історії філософії. Величезний фактичний матеріал, різноманітні аспекти проблематики отримали всебічне висвітлення. У межах обраної методології Олег Соколовський фактично вичерпав тему еволюції христологічних ідей в епоху Вселенських соборів. У цьому контексті здійснюється деталізований розгляд христологічних доктрин перших Вселенських соборів; увиразнюється вплив христологічних ідей на формування догматичних положень християнства у рішеннях Халкидонського собору;

кристалізуються особливості становлення христологічних поглядів у вченні про дію та волю у Христі, яке визначило вектор трансформації христологічної доктрини у період діяльності V – VII Вселенських соборів.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження є новаторським як за новим матеріалом, що вводиться у релігієзнавчу науку, так і за глибиною аналізу. На початку розділу дисертант надає аналіз христологічної доктрини Римо-Католицької Церкви у вченнях модерністського та традиціоналістського рухів. Цей аналіз є важливим, оскільки відображає реакцію католицизму на сучасні процеси секуляризації, які сприймаються ворожими для їх церковної доктрини. Пристосовуючи католицький релігійний комплекс до нових умов, модернізм трансформує релігійну традицію, догматику і культову практику. У межах такого підходу Церкві складно підтвердити істинність основних христологічних положень, які потребують використання богословської методології. Традиціоналізм у Римо-Католицькій Церкві пропонує повернутися до основ християнської віри, відмовляючись пристосовувати її до контексту філософської і культурної кон'юнктури. Тому релігієзнавчі дослідження христологічної проблематики перебувають у залежності від поширених у конкретний історичний період філософських переконань і стереотипів. На цьому базисі дисертант інтерпретує сформоване уявлення про досконалу людину та робить спробу психологічної реконструкції свідомості Ісуса у христології католицизму.

Натомість специфічну особливість православної христології дисертант вбачає у її нерозривності з сотеріологічним і антропологічним вченням. Тому православна христологія формує образ досконалої людини, яка перестає бути природною істотою і підноситься до реальності свого існування. Христос поновлює втрачену єдність Бога та людини. Людська і Божественна природи Христа визначають подвійну сутність людини, яка дозволяє пізнати Бога та спілкуватися з Ним.

Найбільш цікавою, на наш погляд, є проведений О.Соколовським аналіз формування христологічних поглядів у протестантизмі, який демонструє ціле

віяло реформаційних інтерпретацій особи Ісуса Христа. Дисертантом зазначено, що головним джерелом лютеранської христології є доктрина виправдання вірою, яка розкриває сотеріологію протестантизму. Христологічна система кальвінізму відображена в есхатологічній доктрині передвизначеності. У цвингліанстві вчення про Ісуса Христа перебуває у площині сотеріології, яка має христоцентричну спрямованість, та концепції передвизначеності. В анабаптизмі можна побачити розвиток есхатологічної христології з елементами соцініанської тріадології.

У п'ятому розділі Олег Соколовський виділяє декілька ліній модернізації христологічної доктрини у сучасній християнській теології, і показує, що кожна з них мала і має свою специфіку. Діяльність Другого Ватиканського собору Римо-Католицької Церкви призвела до появи впливових теологічних напрямків, серед яких особливе місце посіли неотомізм, тейярдизм, неоавгустинізм, теологія визволення в Латинській Америці, "нова теологія" у Франції, трансцендентальне та драматичне богослов'я, однак не сформували чіткої лінії богословської думки. Домінуючою в західній православній теології була неопатристика, основоположник якої Г.Флоровський намагався переосмислити святоотцівську традицію в межах здобутків сучасної філософської думки. Послідовники цього напрямку здійснили спробу оновити традиційне вчення шляхом використання сучасної терміносистеми відповідно до запитів сьогодення. Другий напрямок сучасної православної теології пов'язаний із літургійним вченням грецького теолога Й.Зізіуласа, в його основі закладена ідея про єдність між православними Церквами в євхаристійному спілкуванні. Найбільшого поширення ідеї "євхаристичної еклезіології" набули в східній релігійно-філософській думці. Розвиток христології в сучасній протестантській теології О. Соколовський зводить до чотирьох напрямків: ліберальна теологія (Ф. Шлейєрмахер, А. Рітчль, А. Гарнак); Тюбінгенська протестантська школа (Ф. Бауер, Д. Штраус); теологія посередництва (І. Дорнер, Г. Томазіус); нова ортодоксія (К. Барт, П. Тілліх, Р. Бультман, В. Панненберг, Ю. Мольтман). Автор доводить, що існує значне різноманіття інтерпретацій христологічної

доктрини у сучасній християнській теології, яка активно розвивається як сама по собі, так і в діалозі із сучасною теологічною й філософською думкою.

Відзначаючи високі теоретичні якості рецензованої праці, водночас сформулюємо свої зауваження.

1. Бажано було б приділити увагу не лише трактуванню й аналізу христологічної доктрини у християнській теології, але й тому, як христологічна доктрина живе і тлумачиться у свідомості вірних. У буденній свідомості уявлення про Христа існують в дуже архаїчній формі. Пояснити їх з точки зору релігієзнавства було б дуже цікаво взагалі, але особливо це важливо для поглиблення нашого розуміння світоглядного підґрунтя досліджуваного феномену. Це б зняло надмірну затеоретизованість і теологізованість тексту.

2. Необхідно більш уважно ставитися до доробку українських богословів та релігієзнавців. Варто було б скористатися працею Анатолія Денисенка "Теологія визволення: ідеї, критика, перспективи", що презентує сучасний християнський рух латиноамериканської теології визволення. Дане дослідження є однією з перших спроб зважити виклики, з якими в середині ХХ ст. зіткнулась Латинська Америка, і оцінити те, як на них відреагувала Церква. Автор пропонує українській християнській спільноті критично проаналізувати теорію і практику теології визволення, відкинувши зайве і творчо адаптувавши все корисне, та спробувати втілити на практиці ті її ідеї, які спроможні допомогти Церкві вирішити певні соціальні проблеми українського суспільства.

3. Варто було б спеціально розглянути христологічну доктрину в Україні на предмет наявності чи відсутності христологічних способів розв'язання проблем, що на початку ХХІ ст. постали перед українським народом: бідність, боротьба з несправедливістю, а також інші актуальні питання, з якими зустрічається християнська віра у постмодерному світі.

4. Слід у розкритті еволюції сучасної православної христології відзначити ідеї архімандрита Кирила Говоруна, досягнення якого пов'язані з українським контекстом, з теологією Майдану, з теологічною апологією особистої та національної свободи. Нам видається, що Говорун у христологію

додає значний персоналістичний елемент, вперше пропонуючи систематичну православну апологію ліберальним цінностям.

5. На жаль, в тексті не побачили аналізу ба навіть згадки про більш пізні, модернізовані форми сприйняття і інтерпретації Ісуса Христа, які відрізняються від традиційно християнських (мормони, свідки Єгови, сучасні харизматичні течії та неорелігії, зокрема бахаї, тощо), оскільки релігієтворчість ніколи не припиняється, а людство постійно знаходиться в інтелектуальному і духовному русі, прагнучи наблизити до свого рівня сприйняття базових загально відомих речей. Про це, зокрема пише відома дослідниця харизматизму Віта Титаренко («Від пророцтв у релігії до прогнозування у релігієзнавстві». – К., 2017, с.270), яка говорить про нову акцентацію в розумінні і сприйнятті Ісуса Христа харизматами, які переконані, що людина вже спасенна через хрещення і наочні прояви дарів Духа Святого.

6. У тексті дисертаційного дослідження зустрічаються певні стилістичні недоречності та окремі редакторські огріхи.

Констатуємо кількісну і змістовну відповідність основним ідеям дисертації тексту опублікованої монографії "Христологія: еволюція доктрини" (Житомир, 2018, 472 с.), а також фахових статей та публікацій апробаційного характеру (за темою дисертації О. Л. Соколовський опублікував 23 статті в українських фахових виданнях, 6 – у зарубіжних фахових виданнях, 20 робіт – у матеріалах наукових конференцій та інших збірниках наукових праць). Інформація про праці автора, опубліковані за темою дисертації, міститься і в тексті роботи (С. 14-21), і в тексті автореферату (С. 30-34). Список використаної літератури налічує 671 пункт. Автореферат відображає основні теоретичні напрацювання дисертації і дає змогу скласти повноцінне уявлення про її концептуальну специфіку та наукову новизну.

Особливо хотілося б відмітити, що навіть порівняно із монографією, у тексті дисертації маємо значний прогрес, особливо у четвертому розділі. В цілому очевидно, що перед нами здібний самостійний дослідник, хоча іноді він занадто зачарований предметом власного дослідження.

Усі зазначені раніше зауваження не знижують високої оцінки отриманих у дисертаційній роботі результатів. Загалом поставлена мета досягнута. Робота вирізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Отже, є всі підстави вважати дисертацію Соколовського Олега Леонідовича "Гене́за христологічної доктрини у християнській теології" цілісним, самостійним, методологічно і теоретично обґрунтованим науковим дослідженням, яке комплексно реконструює христологічну доктрину як духовний феномен у системі поглядів на спасіння людства в його сутнісних особливостях та динаміці еволюції. Дисертація відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу філософії та історії релігії
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
НАН України

Л. О. Филипович

